

A Gömör-kutató Ilia Bálint megállapította, hogy a szuhavölgyi nemesség az újabb századokban szerény vagyoni körülmények közt élt. A középbirtokosokkal szemben a többséget a kisbirtokosság képviselte. A XVII–XVIII. században jobbágyaik rendszerint nincsenek, inkább zsellérség él a birtokon. Ez vonatkozik Szuhafőre is. Mert átnézve az anyakönyveket, a több mint másfél évszázad alatt itt élők között alig találtam olyan lakost, aki adózott volna! Majd mindenki nemes, kisenemes volt, de azt is észrevettem, hogy 1800-as évek elejétől kezdve (elsősorban a Bartókokat figyeltem) a nemes rangjelzés mellett ez állt: földműves gazda. Rájuk, de a többi gömöri nemesi falura is vonatkozik az a szóbeszéd, amely szerint sok helyen így szólt reggel a jobbágy: „Nemes uram, akkor fogjunk be!” Mármost a nemes fogjon be és szántson a jobbágynek is, meg magának is. De akkor is nemes volt, őrizte azt a jogát, hogy ne kelljen adóznia.

Itt, az anyakönyvekben valóban nemes és református Bartókokkal találkoztam. A temetőben is, ahogy jeleztem. A legrégibb 1867-es, ekkor halt meg Bartok József, kit „sok könyv hullások közt kísér a sírba lú neje Ns Lenkei Julianna.” Legutolsó a templom melletti nagy kriptá. 1929-ben temették ide a 16 éves Bartok Lászlót. Valaha vasajtóval volt ellátva, de itt lakó kísérom is esodáldkozott, hogy nincs ajtaja, mert befalazták. Akárhogyan is, de ezt én jelképesnek fogtam fel, ami – ha költőien akarok fogalmazni – azt jelenti: *Vándor, ki erre jársz, ne itt keresd Bartók Béla őseit.*

Móser Zoltán

Szabó. T. Attila évszázadai

„Nyelvész, irodalom- és művészettörténész”. Így határozza meg Szabó T. Attila életművét az 1994-es Új Magyar Irodalmi Lexikon. Megnéztem a tudós címszavát más, mai keletű lexikonokban is. Ugyanez a jellemzés. Vagy – semmi. Akadt olyan, magát egyértelműen alapműnek tekintő mai lexikonunk, amelyik a kolozsvári nyelvészeti iskola megteremtőjét, legnagyobb alakját nem tartotta fontosnak szerepeltetni. Azért figyeltem a lexikoni meghatározásokra, mivel Szabó T. Attilát aligha lehetne olyan könnyen ide vagy oda besorolni. Egyidőben volt tudós tanár, egyetemi előadó, a nyelvtörténet búvárlója, a nyelvjárások kutatója, vagyis terepjáró gyűjtő, folyóirat-szerkesztő (*Magyar Néprajz, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Tudományos Füzetek, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*), virágénekek, balladák kiadója, helynevek gyűjtője és értelmezője, nyelvművelő cikkek szerzője a két világháború közötti kolozsvári magyar napilapokban; szenvedélyes vitázó, ha a nyelvhasználatban hanyagságot vagy téves szemléletet tapasztalt. (Egy sajtóvitája összegyűjtött munkái között is megőrződött: a korszak nagy erdélyi költőjével, Dsida Jenővel került „szóváltásba” a *Keleti Újság* nyelvvédő rovata kapcsán. Ezt a jegyzetsort Dsida kezdeményezte lapjában, a költőt a nyelvtudós őszintén tisztelte, „a nyelv szerelmesének és a legöntudatosabb stilszták egyikének” nevezte, de kifogásait mégsem hallgatta el.) Szabó T. Attila nyelvművelő írásait egyébként az jellemezte, hogy tanító szándéka és konok szelídsége mögött érződött a magyar nyelv évszázados titkait ismerő nyelvtörténész is. És még nem szóltam grandiózus művéről, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárról*, amely félezer esztendő magyar írásbeliségét hozta felszínre (elsősorban kolozsvári) levéltárak anyagaiból.

Miként lehetne meghatározni egészen pontosan és teljesen Szabó T. Attila működési körét, munkájának jellegét? Kisebbségi sajátosság ez a sokoldalúság. A közel kétfélmillió erdélyi magyar nemzetrésznek létérdeke a kultúra minden síkjának, oldalának a kimunkálása. (Hiszen vannak nemzetek, amelyeknek lélekszáma nem éri el az erdélyi magyarságét.) Szabó T. Attilának volt tehetsége, türelme, önfeláldozása, hogy teljességet alkosson minden téren, ahol fellépett.

Pedig a nyelvészet „hálátlan” tudományág. Különösen a számbelileg kisebb népek nyelvének búvárlása igazi önzetlenséget kíván. Fizikus, biológus vagy matematikus, a legszerényebb tehetség is, abban a tudatban kutathat, hogy eredményeire az egész világnak szüksége lehet. De a legnagyobb nyelvész is tisztában van azzal, hogy kutatásainak eleve egy kisebb

közösség veheti igazán hasznát: sorsa a műfordítóéhoz hasonlatos, aki akarva-akaratlanul nemzetének, nyelvi közösségének kénytelen áldozni tehetségét. Így van ez még akkor is, ha a tudós alakját olyan szép nemzetközi hírnév övezi, mint életében Szabó T. Attiláét. Tiszteleti tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia, mint az újabb nyelvtudomány „egyik legnagyobb élő személyiségét.” Megtisztelte tagjává választásával a helsinki Finnugor Társaság. Jogos a kérdés: hát országában? A válasz kétágú. A román állam elismerte tudományos rangját, kitüntetésben részesítette, megadta az illő tiszteletet. Ilyen rangú nagy magyar öregek esetében még ahhoz is ragaszkodott Bukarest, hogy az ünnepeltnek előbb a román kitüntetést adják át, csak utána a magyar állami érdemrendet. (Így történt ez Kós Károly esetében is, kilencvenedik születésnapján, noha nagyon rövid idő múlva az erdélyi magyar irodalom alapítójának a nevét sem volt szabad leírni, sajtóban, tankönyvekben, sehol.) Ami az elismerés másik ágát illeti, itt már érvényesült a „dákoromán elfogultság”. Szabó T. Attila hetvenedik születésnapján a kolozsvári román kulturális hetilap, a *Tribuna* szerkesztősége felkért, hogy írjak egy „szép cikket” a nagy magyar nyelvészről. Szívesen vállalkoztam a feladatra. Nyilván, hogy fontosabb művei között emlegettem a helynevekről írt munkáit is. Hiszen alapvető kiadványai szólnak a témáról. És mivel a köszöntőm kolozsvári lapnak készült, ezek a munkák pedig javarészt erről a vidékről szóltak: *Közép-Szamos vidéki határnevek*, 1932, *Kalotaszeg helynevei*, 1942, *A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században*, 1968. Írásom soha nem jelent meg, magyarázatot sem kaptam a visszautasítására. Nem érdeklődtem, mivel sejtettem az okot. Szabó T. Attila helynevei nem „dákoromán folytonosságot”, örök román elnevezéseket mutattak fel, a nyelvtudomány szigorú mérlegén!

Pedig a kolozsvári magyar nyelvészeti iskola megalapítója munkásságát mindhárom erdélyi nép, a magyar, a román és a német kutatóinak szolgálatára ajánlotta. Magától értetődőnek tartotta, hogy az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* vaskos köteteit román és német szómagyarázatokkal, értelmezésekkel lássa el, és ily módon lehetővé tegye használatát a román és német nyelvtörténészeknek is. Hasonlóképpen az első kötet élén az előszót és a *Tájékoztatót* három nyelven olvashatjuk. A *Tár* megindulása után vele készített interjúmban részletesen meg is magyarázta, hogy mi vezette ebben a román és német kitekintésben:

Szabó T. Attila és Kányádi Sándor beszélgetnek Kolozsvárott, 1982 karácsonyán (Szabó T. Ádám felvétele)

„Jelenleg nincsen, illetőleg a *Tár* megjelenéséig nem volt egy olyan szótár, amely az erdélyi magyar nyelv szóanyagát történeti fejlődésében is értelmezte volna. Tehát a magyar nyelvet gyengébben ismerő román vagy szász kutató nem talált olyan segédkönyvet, amely megkönnyítette volna számára a régi magyar nyelvben előforduló szavak pontos, helyes értelmezését. Egy mai magyar szótárban bárki csak a mai vagy a közelmúltban használatos szavak jelentését találhatja meg. Márpedig a szavak jelentése az idők során sokat változott. Ha például egykorú szövegbenazzal a szóval találkozunk valaki, hogy *asszonyi állat*, nem tudja megérteni: miként lehet egy asszonyt *állatnak* nevezni. Hiszen ez ma meglehetősen udvariatlan dolog... Igen ám, de *állat* szavunknak eredetileg *lény* volt a jelentése, s ha a *Szótörténeti Tárban* megtalálja ezt a jelentést, nyomban megérti, hogy nem csúfolódásról, kajánkodásról van szó, vagy az asszonyi nem lebecsüléséről, hanem olyan régebbi jelentésről, amely az idők változásával együtt változott. Sok ilyen példát tudok említeni.”

Hasonlóképpen segítséget nyújt a *Tár* olyan erdélyi helységek történetének feltárásában, amelyeknek elnevezése az idők rendjén – lakóinak nemzetiségével együtt – annyira megváltozott, hogy nem lehet megbízhatóan felmutatni alapításukkor viselt nevüket, ami szinte mindig alapítóikra és azok nemzetiségére is utalt. Meglehetősen összekuszálták a helyzetet ezen a téren az 1918 után, hivatalból – főleg bukaresti román nyelvészek, tisztviselők által – adott új nevek, amelyek nem ritkán havasalföldi román elnevezések másolatai, vagy olyan mesterséges nevek, amelyeknek semmi közük a vidék történelméhez. Hajdanán fontos szerepet betöltött magyar falvak, közösségek, családok hulltak bele ilyképpen a feledés mély kútjába.

Szabó T. Attila egy életen át tartó kutatásai a valós erdélyi történelmet segítenek feltámasztani.

Ugyanis: minden élő nyelv magában hordja annak a népnek a történelmét, amely kialakította. Szabó T. Attila kutatásai ezért a kezdetektől felölelték, a kimondott nyelvészetén kívül, az erdélyi magyar etnikum életének minden fontos vonatkozását. Nagyon figyelt a klasszikusokra és az ott élő írókra. Nem nehéz észrevennünk, hogy indulása idején irodalmi vonzódását a nyelv történetének mélyebb megismerése keltette fel. Első nyomtatott munkája *Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei* címmel jelent meg, 1929-ben, vagyis 23 esztendőskorában. A következő években ismert és ismeretlen kuruc kori énekeket mutatott be, balladaváltozatokat közölt egy török kori magyar dalról, majd két csángó dal székelly változatairól értekezett. Figyelt arra is, hogy miként tanították a román nyelvet a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. Század közepén.

Végigkísérte egész pályáját a nagy téma: az erdélyi magyarság nyelvének története. Élénken érdekelte az irdadalom később is, páratlan szívóssággal végzett nyelvészeti kutatásai közepette. A helytörténeti adatokkal egyidőben adott ki kéziratban megőrződött régi verseket. Vizsgálta a magyar diákéneklést az irodalomtörténet-írás szemszögéből. Még nagy műve, a *Szótörténeti Tár* anyagának gyűjtése és szerkesztése közben, ezer elfoglaltsága mellett, szakított időt arra, hogy megrajzolja a népköltészeti gyűjtő, Kriza János portróját, válogatást állítson össze a hajdani magyar virágénekekből (*Haja, haja, virágom!*, 1969), vagy hogy gondozza, védelmezze Kallós Zoltán egvedülállóan gazdag gyűjtését, a *Balladák könyvét* (1970).

Huszonhat esztendőskorában jelentkezik először a helynévkutatás körébe tartozó dologzattal, és helynévgyűjtő tevékenysége attól kezdve soha nem szakadt meg. Meggyőződése volt mindig, hogy a nyelvi forrásanyagot nemcsak a levéltárakban kell megkeresni, hanem a népi emlékezetben is. Falvak, városok, utcák, terek, határrészek és folyók, források elnevezései a lakosság nyelvi történetéről, gondolkodásáról, a demográfiai változásokról nélkülözhetetlen bizonyosságokat őriznek. Benkő Lóránd jellemzése szerint, Szabó T. Attila volt az, aki tájainkon „ráirányította a figyelmet a történeti és jelenkori földrajzi névanyag rendszeres gyűjtésének és feldolgozásának fontosságára, aki személyes példával járt elől e studium művelésében, s aki – bátran lehet állítani – iskolát alapított e műfajban.”

Neve, munkássága elválaszthatatlanul kapcsolódott a moldvai csángókutatáshoz. Már Csúry Bálint moldvai csángó nyelvjárási gyűjtőútján ott volt a példaképének vallott nyelvész mellett. Keveset tudunk róla, Csúryról, akinek tudományos tevékenysége főleg Erdély területére esett. Egy szatmári faluban, Egriben született (1886–1941), a kolozsvári egyetemen szerzett tanári diplomát, 1911-ben, ugyancsak Kolozsvárott, a Farkas utcai Református Kolléji-

umban tanított. Ebben az időben választják a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. Kolozsvári időzése alatt alakult ki termékenyítő barátsága Szabó T. Attilával. Élete utolsó évtizedében a debreceni egyetem tanára; népryelvkutató intézetet alapít. Személyes csángó gyűjtésével együtt, 1936-ban egyik közreadója a máig emlegetett, idézett finn tudós, Wichmann moldvai (északi csángó) és hétfalusi (barcasági csángó) szótárának, amelynek további kéziratanyaga a második világháborúban elpusztult.

Szabó T. Attila egyetemi professzorként minden alkalmat megragadott, hogy ébren tartsa Erdélyben Csűry Bálint emlékezetét. A hatalom ezt egyik bűneként tartotta számon!

A XX. század ötvenes éveinek elején, mikor újra lehetőség nyílik Wichmann, Csűry, Veress Sándor, Domokos Pál Péter művének folytatására, Szabó T. Attila a negyvenes éveit tapossa. De testi fáradtságát legyőzve, újra munkába áll. Ő indul elsőnek ismételt gyűjtőútra, még 1949-ben, illetve hozzá csatlakozik Márton Gyula és Gálffy Mózes. Majd a Bolyai Tudományegyetemről egész csapat tanár és diák követi őket, feltárva a moldvai csángó nyelvjárás ropant gazdag birodalmát. Segítenek a szerveződő, beinduló magyar iskolákon. A csángókutatás legkedvezőbb esztendei ezek. Majd a csángó iskolák sorozatos bezárásával együtt, a nyelvjárás-kutatók előtt is bezárul az út Moldvába. De az erdélyi magyarság tudatába e néhány év alatt mélyen beivódik a csángók ismerete, kiszolgáltatottsága; a Szeret-mente közelebb kerül Erdélyhez és Magyarországhoz is. Szabó T. Attila ebben a munkában valóságos „csángóvá” lett, már ami a népcsoport múltját, nyelvi valóságát, életformáját, gondolkodását illeti. Egy személyes élménnyel tudnám ezt legjobban érzékeltetni.

Mikor az 1968-as, párton belüli leszámolásokat követően, egy időre enyhülés következett a romániai szellemi életben, és ebben részesültek az erdélyi magyarok is, újra el lehetett menni Moldvába, a csángók közé. Magam is útra keltem és egy kötetre való beszámolót, elmélkedést írtam tapasztalataimról. (Csak zárójelben, a félreértés elkerülése végett: ez az „enyhülés” nagyon rövid ideig tartott és egyszerű csapda volt: Ceausescu, a pártvezetés legfiatalabb tagja így akarta megszilárdítani helyzetét, a személyi kultusz súlyos bűneit viselő társaival szemben.) Akkoriban Klézseire látogattam el legtöbbször és az ottani tanácselnököt, egy kivételesen öntudatos csángót, Demse Antalt kerestem meg mindig. Fülem érzékelte, hogy a klézsei csángók beszéde közel áll a székelyekéhez, pedig nem „székelyes csángó” falu. Csángóföldön két alapvető nyelvjárás sajátosság észlelhető: az sz-elés és az s-ezés. A két mássalhangzót felcserélik. Az északi csángók Szabófalván és környékén általában sz-elnek, a déliek s-elnek. Petrás Ince János hajdani klézsei plébános, az első moldvai magyar folklorista írásai arra vallottak, hogy Klézsen is sz-elnek. Erre voltam felkészülve, de egyetlen klézseit sem hallottam sz-elni. Mi történt itt, milyen hatás érhetette Klézst, hogy egy évszázadnál is rövidebb idő alatt eltűnt a konok sz-elés, megfordult a nyelvfejlődés iránya? Kihez máshoz fordulhattam volna kérdésemmel, mint Szabó T. Attila professzorhoz. Pillanatnyi töprengés nélkül kész volt a válasszal: Klézsen az történt, hogy Petrás Ince János halála óta néhány székely család telepedett le a községben. Beházasodtak, itt vásároltak házat, földet, Klézse a jobb módú csángó falvak közé tartozott. Ezek a székelyek, lehetett vagy harminc család, magukkal hozták a nyelvjárásukat, amely ugyebár nem ismeri az sz-elést. És a klézsei sz-elő csángók lassan-lassan idomulni kezdtek mindennapi beszédükben a székelyekhez. Úgy érezték, hogy az az igazi magyar beszéd. Hát akkor ezt beszélik ők is. Elegendő volt egy-két nemzedék, hogy az sz-elés eltűnjön Klézsen, és az itteni csángó beszéd a székely nyelvjáráshoz közelítsen.

Két dolog lepett meg igen kellemesen: Szabó T. Attila bámulatos memóriája és a csángók konok hűsége a magyar nyelv és a magyar nemzet iránt.

Szabó T. Attila a történelem tanulságait kívánta megragadni a nép nyelvében is. Ebben Csűry Bálint példáját követte, messze túlhaladva mesterét. Nemsokára eljön az idő, hogy Szabó T. Attilát vallja mesterének a kolozsvári magyar nyelvészek nagy többsége. „Úttörő volt a nyelvatlasz-munkálatok megindításában – írta 1966-ban Bárzsi Géza. Az ő és munkatársai nevéhez fűződik nemcsak az első magyar nyelvatlaszkiadvány, melyben Kolozsvár és vidéke nyelvjárás térképeiből ad becses mutatót, hanem folytatva és kiszélesítve a munkát, az ő vezetésével gyűlt össze a moldvai csángó vidékek, a székelység stb. nyelvatlaszának rendkívül becses anyaga.”

Midőn egy marosvásárhelyi kutató, Farczady Elek megtalálta az ötödik magyar szövegemléket, magától értetődően Szabó T. Attilát kérte fel véleménymondásra, és a rendkívül becses

nyelvi emlék kiadására. Kettőjük gondozásában jelen* meg a *Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák*, először 1957-ben. A látszólag szerzetesi elvonultságban élő, levéltárak csöndjébe húzódó professzor mindenkor gyakorlati munkát vállalt és végzett, ha a nyelvtudományról, egyáltalán a nyelv gondjairól, ügyeiről volt szó. Említettem az előbb, hogy egyebek között szerkesztője volt az *Erdélyi Múzeumnak*, az erdélyi magyar tudományosság rangos fórumának, egészen 1947-ig, mikor a folyóiratot s vele az önálló magyar tudományosságot Erdélyben hatalmi szóval betiltották.

Példásan gazdag életmű lett volna az, három ember erejét is próbára tevő, amelyet Szabó T. Attila a *Szótörténeti Tár* megindítása előtt végzett. De az összegezés időszakára hagyta nagy ajándékát és meglepetését: az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* sorozatát. Igaz, hogy csak az olvasók számára volt szívet melegítő, öntudatot erősítő meglepetés a *Tár*, a szakma mindig tudta, hogy milyen emberfeletti munkába kezdett, egy egész intézmény munkáját végzi a levéltárakban az erdélyi magyar írásbeliség régmúlt századainak feltárásában.

Első pillanattól tisztában voltak a magyar nyelvészek és az idegenek is – akikhez eljutottak a sorozat kötetei – a *Tár* kivételes tudományos jelentőségével. Meglepetésnek tűnhetett, hogy az olvasók is úgy vásárolták a munkát, mint egy divatos regényt. Erdélyben tízezer példányban fogyott el ez a tudományos kiadvány. A tudós maga jegyezte meg őszinte szerénységgel – nagyon szemérmes és szerény ember volt –, hogy nem kaphatja el magát a könyvsiker, tudja jól, ez nem is neki szól, hanem az ügynek, anyanyelvünknek, magyar múltunknak. A szakmai elismerés az egyéni hiúságot bizsergeti, de a nyelv múltja felé fordulás, ilyen arányokban, ilyen őszintén és akár áldozatok árán, jövőnkbe villant ígéretes fényt.

Nyilván nem maradt el a felemelő szakmai elismerés sem. Itt most két példát említek erre. A jeles erdélyi néprajztudós, dr. Kós Károly a maga tudományága szempontjából is igen fontosnak, jelentősnek találta a *Tárt*, mert a régi erdélyi élet minden vonatkozására, társadalmi, gazdasági, építészeti állapotára fényt vet. A történész Benda Kálmán pedig a történettudomány számára látott segítő társat a munkában.

Mióta írtak jegyzőkönyveket, bírói ítéleteket, panaszokat magyarul Erdélyben? Mikor a latin dívott Európában. A római katolikus templomokban latinul mondták a misét, a havasalföldi és moldvai román ortodox papok ószlávul szóltak. Félézer év idő-mélvéből csengenek fel a magyar szavak, mondatok, amelyeket akkor lejegyzésük szerint mentett kötetbeibe a kolozsvári kisebbségi magyar tudós.

„Böjtnap” böjtlő/böjtös nap: zi de post: Fasttag. 1589: Az Jara vyzen Az Malom meg chináltatására... Fyztettem Lazlo Mesternek Munkayaban f. 19. Veottem Beot napokon halat neky f. l. [Kv: Szám. 4/XVII 8.] 1747: Az Molnár János fellesége böjt napon karpa Czibrét és szép kenyeret... enni akorván adni Jozsívknak kiis... azt mondotta... én más ételekhez szoktam. [Déva; Ks 112 Vegyes ir.]”

Szép kenyér! Így becézni mindennapi eledelünket soha nem hallottam. Akkoriban még a Jára vizén őrlő molnár felesége is sokat adott a kenyér szépségére, nemcsak az – állandóan emelkedő – árára!

A magyar nyelvtörténet egyik legnagyobb és legnagyszerűbb művének szerzője nem érte meg, hogy a sorozat egésze megjelenhessen. 1987-ben, amint lakásáról (a Györgyfalvi negyed egyik panelházából), ahol a könyveit írta, ahol a céduláit tartotta – amely kisebbségi nyomorúságunkban olyan volt, mint egyszemélyes British Múzeum –, a város központja felé tartott, a hajdani Hunyadi János tér előtt valamivel, a járdán összeesett. Állva halt meg, mint a fenyők az erdélyi havasokon. Mint nagy barátja, eszme-testvére, Kós Károly abban a kolozsvári utcában, amely akkor még a kuruc fejedelem, II. Rákóczi Ferenc nevét viselte...

Félő volt, hogy a nagy erdélyi nyelvészeti mű megjelentetése félbeszakad. Nem Szabó T. Attila hibájából. Ő elvégezte felbecsülhetetlen munkáját. De Bukarest már az első kötet után durva óvást emelt. Szándéka volt, hogy végképp megakadályozza a sorozat kinyomtatását. Előkapartak holmi indokokat, de hát ki ne tudta volna az igazí okot. Szerencsére, a professzor munkatársai vállalták a roppant áldozatokat követelő munka folytatását és befejezését. Így a *Tár* nem vált a félbeszakadt erdélyi kezdeményezések egyikévé. És szerencséje volt Szabó T. Attilának magával a történelemmel, amellyel jó barátságot ápolt, naponta „társalgott” vele, bízott benne. 1989 után az anyaország számára lehetővé vált, hogy a *Szótörténeti Tár*at érdemelt módon támogassa.

Ez a mű, tudományos fontosságán túl, szép vallomást tehet alkotójának emberi nagyságáról is. Bizonyítja Szabó T. Attila konok céltudatosságát, vasszorgalmát, az igaz és időtálló művek megalkotásához mindig szükséges hitet és alázatot. Hányan tették volna meg rajta kívül, hogy évtizedeken át gyűjtsenek, cédulázzanak, hosszú időn át minden remény nélkül arra, hogy a műve egyszer majd nyomtatott alakban is eljuttatják a nyelvészekhez és az olvasókhöz? Rendkívüli lélek, kivételes akarat, megtartó bizalom kellett ehhez! Szabó T. Attila nagy vállalkozását, mint a magyar nyelvtörténeti kutatás egyik fontos forrását tartja emlékezetében a néha oly kíméletlen maradandóság, magát a tudóst pedig mint a töretlen, törhetetlen emberség, bátorság és őszinteség hősi jelképét.

Erre is mondok példát. Immár a megváltozott történelmi és politikai viszonyok jóvoltából elmondhatom. A két háború között a Szovjetunió nyelvészeinek, majd 1945 után a csatlósokká lett kisállamok nyelvkutatóinak munkásságát kötelezően egy Marr nevű, szovjet-grúz nyelvész elmélete határozta meg. Nyikolaj Jakovlevics Marr (1865–1934) leningrádi professzor az osztályharc beteges túlhajtásával, a világ nyelvészeinek a nyelvek történetére vonatkozó minden eredményét megsemmisítette, és merőben új tételt állított fel. Ezt *ma már* így foglalja össze a *Magyar Nagylexikon* 2001-ben megjelent, 12. kötete: „Alaptétele, hogy a nyelv is a felépítményhez tartozik, azaz a társadalmi-gazdasági tényezők függvénye. Ebből következik, hogy osztályjellegű is: egy nyelv mindig valamely osztálytynak a sajátja. Nincs olyan nyelv, amely az egész nép közös alkotása és tulajdona lenne. A felépítmény-jelleg másik következménye, hogy a nyelv változása a gazdasági alap változásával függ össze, annak átalakulásával a nyelv alapvetően megváltozik, története tehát a termelési viszonyok történetének a függvénye. A marrizmus irányzata súlyos kárt okozott a szovjet nyelvtudománynak, hatalmának Sztálin 1950-ben a *Pravda* című lapban megjelent cikke vetett véget.”

Megjegyzendő: Sztálin életének utolsó szakaszában a párt és az állam hivatalos véleménye volt, hogy az orosz tudomány minden ágában Sztálin tanításai biztosítják a korszerű haladást. Erről könyvek jelentek meg (magyarul is). A világ zseniális tanítómestere a szovjet biológia, matematika, csillagászat és persze a történelemtudomány atyjává nyilvánított. És mikor ez a groteszk elmélet úgy hatott vissza a tudományos életre, hogy már-már megsemmisítette azt, Sztálin személyes közbelépésére volt szükség – a *Pravda*-ban közölt „levelekre” –, hogy megállítsa a marrizmus rombolásait.

Oroszországban és a csatlós országokban alighanem egyetlen tudományos műhely ajtaja maradt zárva a marrizmus előtt. (Legalábbis nem tudok másról.) Szabó T. Attila még vitakozni sem volt hajlandó Marr akadémikus ostobaságairól. Magára zúdította az egész pártvezetés haragját. Kolozsvár akkor legnagyobb tudósát a szegényfalhoz állították, egyetemi tanárok és diákok gúnyolódásának céltáblája lett. Nem engedett a tudományos igazságból. El kellett tűrnie, hogy a „rothadó burzsoá tudomány” képviselőjévé alázzák, a román haza árulójaivá, a „magyarság szegényévé”, aki nem képes felfogni a szovjet tudomány cáfolhatatlan igazságait!

Büntetése: azonnal elcsapták a Bolyai Tudományegyetem katedrájáról!

Nem volt tisztában a kisebbségi magyar tudós megalázó helyzetével? Ma már nagyon érdekes lenne tudni, hogy mit tanácsoltak neki azokban a válságos napokban barátai, munkatársai közül azok, akik hatvan esztendő óta – nem tagadom a jóhiszeműségüket – minden ilyen kiélezett helyzetben a békülékenységet, az óvatos kompromisszumokat, de valójában az önfeladást ajánlják? Fel lehetne-e mérni, hogy ez az alapállás hány „óvatos duhajra” hatott, elhintve közöttük a kisebbségi tudat csábító vírusait? Hallottam akkoriban olyan vélekedést is, hogy „Szabó tanár úr miért hívja ki maga ellen a sorsot? Megváltoztatja ezzel a világ menetét? Foglalkozna ehelyett a maga tudományával!”

Hiszen éppen a tudománya, annak igazsága és méltósága, hitele és tisztessége nem tűri a megaláztatást, hamisítást, hazugságot. Majd midőn megfordult a szél iránya és mindenki sietett gratulálni a jogaiba és munkájába visszahelyezett tudósnak, azok is nyilván, elsők között, akik „kompromisszumra” akarták rábeszélni, Szabó T. Attila arcán megjelent az oly ritka mosoly.

Hallottam, láttam elérzékenyülni is. Ha a fiait emlegette, három fiát, a természetet csodálta (rendszeres természetjáró volt öreg koráig), vagy a nyelv titkai hozták lázba. És amikor szellemi példaképeiről, a magyar reformkor íróiról, tudósairól beszélt, akik hitükben, munkássá-

gukban, népszemléletükben és felelősségvállalásukban egyképpen teljes emberek voltak, sugárzó egyéniségek. „A reformkorban szerettem volna élni” – mondta egyszer. „Milyen jó, hogy a történelem, a nagy rendező okosan osztja el a kivételes embereket korszakok szerint.” Szabó T. Attilára a huszadik század magyarságának volt igazán szüksége, Erdélyben és az egész nemzetben.

Beke György

Emlékezés Kiss Lajos néprajztudósra

Kiss Lajosra emlékező írásával köszöntjük az 1921. június 16-án, a Szeged közeli Sándorfalván született, de ezer szállal Hódmezővásárhelyhez kötődő, 85. évét ünneplő Kristó Nagy István író, főszerkesztőt, a Magvető Könyvkiadó főszerkesztőjét, aki Németh Lászlót hosszú szilenciuma után elsőként hozta vissza az irodalomba, és folytatta könyveinek kiadását. Németh László egyik Vásárhelyről írt regényében Égető Eszter személyében Kristó Nagy István édesanyjáról rajzolt feledhetetlen portrét.

(A szerkesztőség)

Kiss Lajost tulajdonképpen későn ismertem meg, főként ahhoz képest, hogy nagyapámnak, dr. Kenéz Sándor ügyvédnek jó barátja volt, s az ő tarhonyatermelési elképzeléseit pontosan meg is örökölte az *Ethnographia* egyik számában, ahonnan (és családi elbeszéléseiből) ezt Németh László be is építette az *Égető Eszter* „csomorkányi” körképébe. (Megírta ezt a vállalkozást jóval korábban Bibó Lajos is.) Kiss Lajos életművének jelentőségére Ortutay Gyula hívta föl a figyelmemet, amikor a harmincas évek vége felé Szegeden magántanárként tartott előadásait hallgattam, s ott említette, hogy a vásárhelyi Kiss Lajosnak van egy jelentős, de kiadatlan könyve a szegény emberek életéről. Minden bizonnyal Ortutay kiadói befolyásának, valamint Sárközi Györggyel, mint az Athenaeum lektorával fennállott jó kapcsolatának köszönhető, hogy *A szegény ember élete* megjelent és mondhatni elsőpró sikert aratott. Eladta a könyvet már az, hogy abban a sorozatban jelent meg, amelyben a *Viharsarok* s Erdei Ferenc több kötete (*Magyar város, Parasztok* stb.). De Kiss Lajos kötete önmagában is megérdemelte a „felfedezést” a néprajzos (sőt szociográfus) szakma, meg az egész, haladó szellemű olvasótábor által is.

1945 után az első hatalmas kötet (*Vásárhelyi művészet*, 1957.) talán Pogány Ö. Gábor pártfogásának volt köszönhető, de nyilván Ortutaynak volt része abban is, hogy Kossuth-díjat kapott, s néprajzi tanulmányai egymás után láttak napvilágot a Magvetőnél, ahová jómagam 1959-ben kerültem, tehát a korábbi kötetek megjelentetésében semmi részem nem volt, bár ezekről nem egy elismerő kritikát tettem közzé. Am annál inkább fontosnak tartottam egy, a kisebb tanulmányokat egybegyűjtő nagy kiadvány megjelentetését és szerkesztését. Az „Atyával” (ahogy magunk között hívtuk) persze már előbb találkoztam. Kis ember volt, mély hanggal. A *Vásárhelyi kistükör* (1964) szerkesztése során szorosan együtt dolgoztunk, s én nem „cenzor” voltam, csak segítőkész, hogy minél több kerüljön bele a kötetbe, annál is inkább, mert Lajos bácsi már súlyos beteg volt, s a rák közeli halálával fenyegetett... De megérte s a nyakán hatalmas daganattal vette át az első példányt, melynek megjelenését sírva köszönte meg. Többször nem is találkoztunk.

Ámde, a korábbi kapcsolatokat tekintve nem hallgathatók a *Puszták népében* megjelent szép írásáról, amelyben a munkaártalom (ólommérgezés) révén különféle látomásokat megélt fazekasokról emlékezett, azután az Elek Jusztina nevű „naiv költő” versei iránti érdeklődésről, melynek során a Jusztina nével folytatott levelezése s a versek egésze Anyámhoz került, s ebből válogattam össze a Péter László szerkesztette szegedi *Somogyi-könyvtári műhelyben*, 1975-ben megjelent *Elek Jusztina verseiből* című tanulmányt, a versek legjavával, különös tekintettel Jusztina néninek Tornyaihoz való kapcsolatára. Ennek volt köszönhető a máig is birtokom-